

УДК 378.147

Т. О. ОЛІЙНИК, П. Є. МИНКО, М. В. ІВАЩЕНКО

ОНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ КУРСІВ В УМОВАХ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто нові підходи та методи формування змісту кваліфікацій та структур ступенів сучасних університетів, ґрунтовані на особливостях процесу розвитку критичного мислення в поєднанні з критичною грамотністю. Особливу увагу приділено проблемі виконання освітніх функцій фахівця в умовах оновленого змісту освіти в цілому.

The article deals with the new ways and methods of maintenance forming of qualifications and structures of levels of modern universities based on the features of development process of critical thinking in combination with critical literacy. At the same time the special attention is payed to the problem of implementation of educational functions of specialist in the conditions of the renewed education structure on the whole.

Перехід суспільства до нової стадії розвитку – “суспільства знань” – пропонує більше можливостей для професійної та соціальної адаптації молодих людей, що мають постійно стикатися з викликами сучасності та проблемами вибору, від вирішення яких залежить, чи зможуть вони використовувати наявні шанси для саморозвитку та самореалізації. У такий спосіб реалізується концепція прямого служіння суспільству в поєднанні з місією суспільної вищої освіти. Отже, у результаті виникло поняття так званої тристоронньої місії викладання, дослідження та суспільної діяльності. Рух суспільно корисної діяльності сьогодні включає концепцію “участі”, що зумовлює активну взаємодію університетів з різними економічними органами і громадами, які вони обслуговують. Розповсюдження цієї концепції в Європі та за її межами передбачають і цілі Болонського процесу. Проте існують країни (зокрема, європейські), де освіта не є ключовим елементом розвитку та де, як наслідок, виник гострий попит на фахівців, що здатні до суспільно корисної діяльності.

Тенденція до пріоритетів особистісних якостей та загальних компетенцій (порівняно з теоретичними знаннями та практичними навичками) знайшла своє відображення в нових підходах та методах формування загального розуміння змісту кваліфікацій та структур ступенів в університетах, що підписали Болонську декларацію [1]. В організаційних та комунікаційних модулях ECTS загальні компетенції включають соціальні навички, необхідні для суспільної взаємодії та співробітництва, навички самоорганізації, самоуправління, критичного мислення тощо.

Безумовно, університети не в змозі силою впроваджувати інтелектуальну відкритість, але ж вони мають приділяти достатньо уваги, створювати сприятливу атмосферу та всіляко намагатися донести це до студентів, щоб запобігати різноманітним проблемам сучасного світу (наприклад, деякі відомі лідери фундаменталістів і терористи, що брали участь у трагедії 11 вересня 2001 р.,

навчались у західних університетах). Отже, університети мають приділяти найпильнішої уваги розвиткові зазначених якостей та компетенцій фахівця. Цей підхід не є чимось новим для вищої освіти, навпаки, його розроблення базується на традиційному визнанні, що університет має залучати студентів не стільки до опанування знань, скільки до розвитку здатності розмірковувати. У зв'язку з цим першочергове завдання полягає в запровадженні інноваційних освітніх технологій, що зумовлюють заохочування студентів до свідомого навчання та мислення для подолання протиріч сьогодення.

Безумовно, у вирішенні цих проблем особлива увага має приділятися розвитку критичного мислення особистості, зокрема: здатність людини самостійно аналізувати інформацію, робити власні висновки, вміння знаходити помилки в аргументації, переглядати свої погляди, оцінювати, відшукувати оптимальні рішення, відкритість, толерантність тощо [2 – 5]. Зазначимо, що досвід упровадження розвитку критичного мислення у прогресивних університетах переконує в необхідності поєднання академічного пізнання з життям на основі створення вільної та, водночас, відповідальної атмосфери. У такий спосіб протягом першого року університетського навчання відбувається глибинна підготовка студентів до активної участі в навчальному процесі на основі розвитку критичного ставлення до власного навчання.

Сутність цього підходу полягає в залученні молоді до дослідження найважливіших проблем існування сучасного світу, як-от: глобалізація, навколишнє середовище, соціальний вибір, права людини і суспільства, відповідальність, прийняття рішень, бізнес та етичний вибір, суб'єктивне благополуччя тощо. У такий спосіб спрямованість на розмірковування стосовно вирішення актуальних проблем людського буття та сучасної цивілізації позначається на відчутті власної значущості, цінності особистої участі у справах суспільства, усвідомленні ролі власної діяльності та її цілей для суспільства, відчутті нерозривного зв'язку власних принципів та вчинків.

Обговорення проблем, що базується на протизагаду повчанню та моралізуванню, на висуванні логічних доводів та аргументації, є ефективним засобом опанування навичок формулювати свої переконання, брати участь у конструктивному діалозі, об'єднувати зусилля з метою розумного вирішення проблем на основі власного досвіду суспільного життя. Отже, спрямованість на досягнення соціальних цілей, готовність до активної участі в університетському житті визначається, перш за все, рівнем опанування інструментарію для чіткого висловлювання власних думок.

Реалізація зазначеної моделі базується на таких принципах:

- активності та забезпечення зворотного зв'язку (передбачається можливість активної взаємодії на основі відкритого, аргументованого, конструктивного обговорення, що віддзеркалює розуміння всіх учасників);
- рівності позицій (визнається цінність досвіду кожного учасника колективної діяльності, унікальність кожної особистості, ніхто не намагається нав'язувати своє бачення проблеми);
- довірливості у спілкуванні (забезпечується створення та підтримка клімату максимальної психологічної довіри);

– власної відповідальності (кожний учасник є відповідальним за власні дії та думки, повинен толерантно ставитися до інших).

У такий спосіб, особлива роль відводиться переконливості викладача, його відмові від директивного підходу до навчання, ролі верховного судді, незаперечного авторитету та носія перевірених цінностей, затверджених традицій, що викликає довірливе ставлення студентів. Викладач має цінувати багатство поглядів, прагнути до ролі „диригента оркестру”, що співпрацює зі студентами як з рівноправними учасниками. Зрозуміло, що залежно від професійних особливостей, складу групи, актуальності, культурних традицій викладач може запропонувати обговорення інших тем або більш детально зупинитися на тих темах, що стосуються специфіки його предметної галузі. Однак завжди необхідно пам’ятати, що за більш абстрактного змісту особлива увага має приділятися зацікавленості та мотивації студентів. Таким чином, стимулюється колективна рефлексивна діяльність, що спрямована на переваги та складності реалізації цього підходу в тій чи іншій проблемній ситуації.

Таким чином, викладач має нагоду послідовно впливати як на розвиток рефлексивних здібностей студентів, спрямованість на саморозвиток, створення атмосфери відкритої взаємодії, що забезпечує їхню підготовку до активної ролі в навчанні, так і розуміння власної соціальної ролі. Вагомими факторами успіху є гнучкість викладача, який має поєднувати інноваційні технології з умотиваним та свідомим навчанням студентів на основі їх (студентів) власних переконань у доцільності нових підходів. Зрозуміло, за існуючих умов викладач має пройти тяжкий шлях зміни стереотипів, наприклад, переконаності студентів у перевагах традиційного навчання, відчуття розгубленості при введенні інноваційних форм і способів навчальної роботи, зокрема оцінювання. Як свідчить досвід, без сприяння з боку колег, дуже складно сподіватися на успішне запровадження цього підходу в освітню практику.

Необхідно зазначити, що запропонований підхід дозволяє зробити тільки перший крок до розвитку критичного мислення (й опанування низки загальних компетенцій), тому не може вирішувати всіх проблем. Головні завдання курсу полягають у тому, щоб навчити виробляти та обстоювати незалежні позиції, знаходити та аналізувати інформацію, опанувати аргументацію, ефективно розв’язувати проблеми, займатися самоаналізом. Однак на особливу увагу заслуговують наслідки цієї роботи для студентів, зокрема вагомий вплив на почуття їхньої соціальної відповідальності, відчуття самоствердження від здатності використовувати свої знання в реальному житті, підвищення задоволення від навчання, зростання академічної успішності, спрямованості на неперервне професійне зростання.

Наш досвід щодо організації зазначеної роботи переконує в необхідності її здійснення за послідовними етапами (підготовка, постановка проблеми, дослідження, рефлексія) з відповідними техніками [4; 6]. Етап знайомства ставить за мету налагодження довірливих міжособистісних контактів серед учасників на основі використання так званих “розігрівачих” технік. Першочергове завдання цього етапу полягає в підвищенні мотивації учасників до спільної діяльності, згуртованості, узгодженості дій, рівноправної взаємодії, відкритості, розвитку активності, мислення тощо.

Доцільність етапу постановки проблеми зумовлено актуалізацією протиріч та конфліктів, осмисленням власного ставлення, необхідності соціальних дій людини в суспільстві. Постановка проблемних питань має відображати важливі аспекти власних поглядів, зокрема: “Хто я? Про що свідчить мій досвід? Якими мають бути мої відносини з оточенням? В який спосіб має відбуватися процес обговорення? Як проявляти індивідуальні особливості та унікальність під час групової роботи? Яким чином я можу організувати власне дослідження?” – тощо. На цьому етапі доцільно використовувати такі техніки: запитання, що фокусують, мозкова атака, групування, низка слів наперед, знаю / хочу знати / вивчаю, вільне письмо тощо.

Дослідний етап присвячено осмисленню значущості критичного підходу, опануванню засобів проведення дослідження, виявленню власних засобів реалізації активності, розвитку мислення та планування змін. За таких умов актуалізуються рефлексивні процеси, відчуття своєї “відкритості”. На цьому етапі доцільно використовувати такі техніки: щоденник подвійних нотаток, почергове опитування, дискусійна сітка, понятійна таблиця, ланцюжок-ранжир, пошук аргументів, інтерв’ювання, дослідження, спільне навчання (“круглий стіл”, фокус-групи, роздуми/співпраця/взаємообмін, запитання/відповідь, рольові ігри) тощо.

Етап рефлексії призначено для інтерпретації результатів розв’язання проблемної ситуації, осмислення безпосередньо самого процесу виконання діяльності та розуміння досягнутого рівня. На цьому етапі доцільно використовувати такі техніки: есе, кубування, сенкан, рефлексивні інтерв’ю (гірляндні запитання, уточнювальні запитання, “6 W”), огляд щоденника подвійних нотаток, останнє слово, заключна картка (“Шість капелюхів”, “Застосування до інших проблем”, “Ціле за частиною”) тощо. Зазначимо, що для вимірювання якісних характеристик та параметрів доцільно використовувати технологію портфоліо [8] на основі методів самоспостереження та самозвіту, що передбачає міркування відносно запитання: “Що корисного для організації життя та розвитку мені дали заняття?”

Слід відмітити, і наш досвід це підтверджує, що для запровадження портфоліо викладач має бути підготовлений до розуміння особливостей студентів, “відчуття” змін, що в них відбуваються, реалізації доброзичливого зацікавленого коригування та стимулювання діяльності. У такий спосіб відбувається поступовий перехід до свідомого самоуправління, здатності самостійно здійснювати адекватну самооцінку та взаємооцінку. Отже, за допомогою портфоліо здійснюється усвідомлення рівня власних досягнень, визначення цілей та напрямів подальшого зростання, а також розвитку здатності до планування. Безперечно, це зумовлює зміщення акцентів на процеси міркування, цілепокладання, емпатії та рефлексії. Отже, портфоліо доцільно складати за такими критеріями:

– для оцінювання обговорення дискусійних питань: аргументованість, логіка міркувань; виступ (підготовленість, якості оратора, гнучкість та винахідливість щодо питань опонента); формулювання альтернативних пропозицій та їхня оригінальність; опанування понятійного апарату; добір головних елементів для поглибленого обговорення; підбиття підсумків, добір методів щодо оброблення інформації;

– для оцінювання участі в роботі групи: старанність у співпраці, намагання виконати спільні завдання, допомога іншим, участь в обговоренні, висловлення конструктивних пропозицій;

– для визначення рівня розвитку мислення [6]: 1) знання (завдання переказати зміст, описати деталі, скласти список, дати визначення, сформулювати); 2) аналіз (завдання проаналізувати, порівняти та протиставити, встановити зв'язки, причини та наслідки, дослідити значення); 3) синтез (завдання уявити за інших умов, нових обставин, змінити концептуально, організувати обговорення різних точок зору, вигадати власне втручання, переконструювати задля здобуття інших результатів); 4) розуміння (завдання підсумувати, стисло розповісти, пояснити, інтерпретувати, перефразувати); 5) застосування інформації (завдання використати в різноманітний спосіб, наприклад: хто і для яких потреб); 6) оцінювання (завдання встановити критерії, прорецензувати роботу, обґрунтувати рішення, умотивувати доцільність, оцінити ефект, реабілітувати);

– для визначення рівня критичної грамотності [9]: 1) тлумачення тексту (завдання: які існують пояснення, на чому базується, з чого розпочинається, які засоби використовуються); 2) розуміння тексту (завдання: як пов'язано ідеї, які ресурси використано, яке значення та інтерпретації); 3) застосування тексту (завдання: як цілі співвідносяться з композицією, яким чином можна використати, які можливості та альтернативи існують для мене); 4) оцінювання тексту (завдання: як охарактеризувати цільову аудиторію, автора, сподівання, зацікавлену сторону, експертів).

Отже, досвід останніх років дозволяє стверджувати, що потрібна особлива увага до організації змістовного дослідження проблеми розвитку критичного мислення в поєднанні з критичною грамотністю. Критична грамотність визначається як розуміння істинного смислу, підтексту, опанування інструментів занурення в глибини контексту, так званим фільтром, що допомагає протидіяти руйнівній силі інформації в умовах Інтернету.

Разом із тим складність сучасного освітнього процесу потребує приділення уваги проблемі функціонування в освіті фахівців нового типу, що мають розумітися на тому, що та як викладати. У західних університетах це директори програм навчання, що опікуються організацією навчального процесу. Вони мають спеціалізуватися на розробленні програм навчання та дослідженні процесу викладання, відповідати за добір викладацького складу, ефективних методів навчання, оцінювати якість реалізації програми, консультувати викладачів і студентів стосовно її виконання, особливостей реалізації та координації зусиль.

Необхідно також зазначити важливість використання інформаційних і телекомунікаційних технологій для всіх аспектів навчальної діяльності, що веде за собою переосмислення освітнього процесу, ролі інтерактивного індивідуалізованого навчання, командної роботи, міжособистісних контактів тощо. Безперечно, реформувати тільки академічне суспільство дуже важко, для того щоб змінити освіту, необхідно змінити й суспільство. Проте зміни, що спрямовані на перетворення закладів вищої освіти на осередки мислення, світи інтелектуальної відкритості, є основою розбудови суспільства знань.

Література*:

1. Европейский опыт формирования общего понимания содержания квалификаций и структур степеней / Таганрог. радиотехн. ун-т. – Таганрог, 2004. – Режим доступа : <http://www.tsure.ru/oleg/vao/part1/europe.doc>

2. *Минко П. Є.* Технологія критичного мислення як складова підготовки сучасного фахівця в умовах європейської інтеграції / П. Є. Минко, Т. О. Олійник // Державне управління та місцеве самоврядування: матеріали міжнар. конгресу / ХарПІ НАДУ. – Х., 2002, с. 76 – 81.

3. *Олійник Т. О.* Курс “критичне мислення” для студентів та викладачів університетів / Т. О. Олійник // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т. – Х., 2002, с. 135 – 140.

4. Критическое мышление для университетов / Дж. Стіл, К. Мередіт, Ч. Темпл, Д. Кластер // Материалы научно-практического семинара. – К., 2001.

5. *Тягло О. В.* Опыт развития критического мышления в университетах Северной Америки и его значение для университетского образования Украины / О. В. Тягло // Університетська освіта України XXI століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. 15-16 груд. 2000 р. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 134 – 136.

6. Практикум по развитию критического мышления / В. И. Евдокимов, Т. А. Олейник, С. А. Горькова, М. А. Микитюк. – Х. : Торнадо, 2002. – 134 с.

7. *Жуков Ю. М.* Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растяльников. – М. : Изд-во МГУ, 1990.

8. *Олійник Т. О.* Портфоліо як засіб інноваційного оцінювання / Т. О. Олійник // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. – Харк. держ. пед. ун-т. – Х., 2004 – С. 56 – 63.

9. *Темпл Ч.* Критическое мышление и критическая грамотность / Ч. Темпл // Перемена. – Клайпеда : Гарнелис, 2005. – (2). – С. 15 – 20.

Надійшла до редколегії 22.04.2008 р.

---

*Перелік джерел побудовано відповідно до порядку посилань у тексті.